

בהתנדב עם - משמעויות סוציולוגיות מניתוח דמוגרפי של נופלים דתיים במלחמת "חרבות ברזל"

פרופ' עוזי בן שלום

אוניברסיטת אריאל

ד"ר רועי נאון

אוניברסיטת אריאל

תקציר

בדיון על אופי המעורבות ההולכת וגוברת של הציונות הדתית בצה"ל, בולטות שלוש תזות עיקריות: הראשונה היא תזת ההדתה, שמסבירה את מעורבות הציונות הדתית בצה"ל כתהליך של השתלטות "תיאוקרטית" על צה"ל. השנייה היא תזת האופוזיציה השמרנית, שמסבירה את מעורבות הציונות הדתית בצה"ל כחלק מתהליך רחב יותר של מאבק בין תפיסות שמרניות בצה"ל, בעיקר בקרב הפיקוד הזוטור, ובין ערכים פוסט־מודרניסטיים שקנו שליטה בקרב הפיקוד הבכיר. השלישית קיבלה את הכינוי תזת הנוסעים ברכבת, והיא רואה את מעורבות הציונות הדתית כרצון טבעי להשתלבות בצבא ככל יתר אזרחי המדינה. קשה לבסס טיעונים אמפיריים בעד או נגד כל אחת מהתזות הללו.

מחקר זה מנתח את מאפייני הנוכחות של בני הציונות הדתית במערך הלוחם של צה"ל, באמצעות ניתוח מאפייני הנופלים הדתיים במלחמת "חרבות ברזל", מתוך רצון לבחון באופן אמפירי שאלות הקשורות בתזות הללו. מחקר זה מהווה המשך למחקר קודם, שבחן מאפיינים חברתיים-כלכליים של נופלי "חרבות ברזל", אך משתמש במתודולוגיה שונה, ממוקד באוכלוסייה דתית וכן כולל ניתוח של כל נופלי המלחמה.

הראיות התומכות בתהליך הדתה עשויות להיות מונוליתיות דמוגרפית ואידיאולוגית של מעורבות הציונות הדתית, כמו ריכוז בהתנחלויות, בישוים דתיים ובדרגות גבוהות. לעומת זאת, ראיות התומכות בהשתלבות עשויות להיות אפיון דמוגרפי רחב של מעורבות הציונות הדתית. ממצאי המחקר מצביעים על נשיאה חריגה של נטל הסיכון הביטחוני על ידי הציונות הדתית, בעוד האוכלוסייה הלא־דתית נושאת בנטל סיכון ביטחוני הדומה לחלקה היחסי באוכלוסייה. מבחינת המעורבות של בני הציונות הדתית במערך הלוחם בצה"ל, ממצאי המחקר מצביעים על גיוון יחסי בסוגי היישובים שהם מגיעים מהם מבחינת מיקומם של היישובים והצביון הדתי שלהם, ועל דומיננטיות של בני הציונות הדתית בקרב נופלי המילואים ובקרב הדרגות הזוטרות. כמו כן, נמצא כי בקרב נופלים דתיים שיעור יחסית גבוה של ישובים מאשכול סוציו־אקונומי נמוך יחסית לנופלים שאינם דתיים. מאפיינים אלה אינם תומכים בתזה התופסת מעורבות של השתלטות תיאוקרטית על צה"ל, ומאפשרים נקודת מבט נוספת על תהליכי שינוי המתרחשים בו.

מילות מפתח: ציונות דתית, הקרבה, הדתה, נטל הסיכון הביטחוני, חרבות ברזל.

Sociological implications from a demographic analysis of religious fatalities in “Swords of Iron” War

Abstract

Scholarly debates about the growing involvement of the national-religious sector in the IDF generally revolve around three main theses. The religionization thesis depicts this trend as an attempted “theocratic” takeover of the military. The conservative opposition

thesis views national-religious participation as part of a wider struggle within the IDF between conservative orientations, especially among junior officers, and post-modernist values associated with senior command. The train passengers thesis interprets national-religious involvement as a natural aspiration for integration similar to that of other Israeli citizens. Empirical support for any of these explanations has remained limited.

This study offers an empirical contribution by examining the characteristics of national-religious presence in the IDF combat force through an analysis of religious fatalities in "Iron Swords" War. Indicators that might support the religionization thesis include demographic or ideological homogeneity, such as concentration in settlements, religious communities, or higher ranks. Conversely, broader demographic diversity would be more consistent with an integration-oriented interpretation.

The findings show that the national-religious public bears a disproportionately high share of combat risk, while non-religious population bears a risk level aligned with their demographic weight. The data also reveal diversity in the communities of origin of religious fatalities across different regions and religious characteristics, alongside notable national-religious representation among reserve fatalities and junior ranks. A higher share of religious fatalities comes from lower socioeconomic localities, relative to non-religious fatalities.

These patterns do not support claims of a theocratic takeover. Instead, they point to more complex processes of change unfolding within the IDF and its interface with Israeli society.

משלהי שנות ה-90 ותחילת שנות האלפיים ניכרת עלייה בנוכחותו של הציבור הציוני-דתי בצה"ל, וביחידות השדה, ביחידות המיוחדות, בקצונה הזוטרה וקצונת

הביניים במיוחד. בולטות זו היא אמנם תופעה של שלושת העשורים האחרונים, אך יש לראותה כהבשלה של תהליך בן עשרות שנים שעברה הציונות הדתית במעבר משולי העשייה הציונית לתפקיד מרכזי ומוביל בה. התהליך שהביא לבולטות זו נבע מתהליך חברתי פנימי עמוק בחברה הציונית-דתית, ומשינויים בחברה הישראלית שהביאו לירידת במרכזיות של מגזרים אחרים ובעוצמתם. התהליך הפנימי בציונות הדתית היה כרוך בשינויים בראייתם את עצמם ואת תפקידם בחברה הישראלית - דבר שהביא למהפכה בתפיסת ציבור זה את השירות הצבאי. תחילתו בתפיסה חשדנית כלפי היכולת של חיילים דתיים להתמיד באדיקותם הדתית במהלך השירות ביחידות לוחמות, והמשכו בהקמת מסגרות לימוד דתיות שאפשרו את האצת ההשתתפות של בני הציונות הדתית בצבא - ישיבות ההסדר, המכניות הקדם-צבאיות (גל וליבל, 2012), ובעת האחרונה שירות נשים דתיות (Rickover et al, 2021). בעז כהן מזהה בתהליך זה התפתחות של תפיסת השירות הצבאי כמצווה דתית (כהן, 2012). התפתחות זו החלה עם קום המדינה, אך בעיקר עם התגבשות משנתו של הרצי"ה (הרב צבי יהודה קוק), והייתה מרכזית בגיבוש זהותה של הציונות הדתית, הן מול החברה החרדית שנמנעה מגיוס לצבא כנאמנות לערכיה הדתיים, הן מול החברה החילונית שתפסה את השירות הצבאי כחובה אזרחית גרידא.

כהן מזהה התגבשות של תפיסת עולם דתית היונקת מהמקורות, ונותנת משמעות רוחנית למעשה הצבאי הישראלי. כך נוצר למעשה דגם חדש של תלמיד חכם שמשותף במעשה הצבאי במלואו, אך עושה זאת בלי לנטוש את לימוד התורה ואת אורח חייו הדתי. מגמה זו, של תפיסה חיובית הולכת וגוברת בחברה הדתית-לאומית כלפי התגייסות ליחידות לוחמות והשתלבות בפיקוד בצה"ל, עולה גם מניתוחים נוספים דוגמת מחקרו של סטיוארט כהן על מגמות אלה עוד בשנות ה-90 של המאה ה-20 (Cohen, 1997). תהליך זה הזין את עצמו, שכן כאשר עלה מספר הדתיים ביחידות הלוחמות נוצרה ביחידות אלה אווירה מכילה ומקבלת יותר לרגישויות של בני הציונות הדתית, ונוחה יותר לקיום מצוות. דבר זה הביא בתורו לידי גידול בנכונות של צעירים דתיים להתגייס ליחידות לוחמות ולצאת לקורסי פיקוד, ולשיכון החששות בקרב הרבנים מהשירות הצבאי כגורם מחלן (כהן, 2012).

הדין במעורבות הציונות הדתית בצה"ל

זה שנים שמתנהל הדיון בנוגע למעורבות ציבור זה בצה"ל, תוך שהוא חסר תשתית אמפירית של ממש, משום שצה"ל בדרך כלל אינו מפרסם נתונים שיטתיים בנושאים

אלה. היעדר מידע גלוי מחייב את חוקרי הצבא בישראל להתבסס על מידע עקיף, שרבים מהדהדים באמצעי התקשורת. יגיל לוי (2005: 41-45; 2007: 23-46; 2022) מגלם טענה זו, ומחקריו על מבנה הצבא מצוטטים בהרחבה, אך ללא מחקר אמפירי מתוך הצבא. התיאוריה שהוא מציג היא כי היסטורית נשען צה"ל על המשוואה הרפובליקנית, ומקום המדינה ועד שנות ה-80 כוננה משוואה זו על בסיס תגמולים סמליים כמו דומיננטיות חברתית שהעניקה המדינה לרובד האשכנזי-חילוני שהיה חוט השדרה של צה"ל, כתמורה להקרבתו הצבאית.

משנות ה-80, עם הפיכתה של ישראל לחברה של כלכלת שוק, חל כרסום ביוקרתו של הצבא, וכפועל יוצא חלה הפחתה של ערך התגמול הסמלי ובה בעת עלייה בתפיסת השירות כנטל השירות. כך הופרה למעשה המשוואה הרפובליקנית - דבר שהוביל להחלשת הנכונות של המעמד הבינוני, המבוסס כלכלית, האשכנזי-חילוני, להמשיך ולתחזק את צה"ל. התגברות השיח הליברלי לוותה בהחלשתם של הממלכתיות, הקולקטיביזם והחלוציות - הסמלים העיקריים של השיח הרפובליקני (פלד ושיפיר, 2005). לוי (2005: 41-45; 2007: 23-46; לוי, 2022) מוסיף ומסביר כי בשנות ה-90 כוננה מחדש המשוואה הרפובליקנית באמצעות שינוי הרכבו החברתי של צה"ל, והישענותו בהדרגה על קבוצות פריפריאליות ודתיות. ההניעה של קבוצות אלה ניזונה מתגמולים סמליים חדשים בעיקר בדמות מוביליות חברתית, השפעה תרבותית בצבא, מימוש אידיאולוגי ופוליטיקה של זהויות המאופיינת בקריאת תיגר על ההגמוניה האשכנזית-חילונית לטובת גיבושה של ישראליות חדשה (לדוגמה: מלחי, 2021; לוי, 2005; קימרלינג, 2004; סמוחה, 1999).

לוי (2005) מציין כי אמנם הצבא אינו מפרסם נתונים על ההרכב האתני והדתי של החיילים, אולם בניתוחו המתבסס על מכלול דיווחים הוא קובע סכמטית (נכון לראשית שנות ה-2000), כי הדרג הלוחם במערך הסדיר של צה"ל מורכב מכ-20% חובשי כיפות סרוגות ממוצא אשכנזי, קצת מעל 20% יוצאי ברית המועצות לשעבר, כ-35% בני עדות המזרח וכ-20% אשכנזים חילוניים. הרכב זה מתייחס למערך הסדיר ולא למערך המילואים. מסקנתו מממצאים אלה היא ש"צבא העם" הוא למעשה "צבא הפריפריות", וחלקם בלחימה השוטפת של בני המעמד הבינוני-גבוה ממרכז הארץ הולך ומצטמק עם השנים. כחלק מתהליך זה מקומם של בני ההתיישבות העובדת בצבא ובנופלים הולך ונעלם, ואת מקומם תופסים מתיישבים דתיים בעיקר מאזור יהודה ושומרון.

לטענות אלה יש הד חזק בשיח הציבורי, ועיתונאים רבים מהדהדים אותו תוך ציון של

מידע די מקרי כגון שיעורם הגבוה של חובשי כיפות בקורס קציני חי"ר או היעדרם של בני ההתיישבות העובדת בקורסים צבאיים אחרים או בקצונה הבכירה. טענות אלה לא תמיד מבוססות על מחקר שיטתי. כמו כן, במחקר שערכנו לאחרונה עולה דווקא קשר חיובי בין אשכול חברתי-כלכלי למספר נופלים במלחמת "חרבות ברזל", ועל כן טענת "צבא הפריפריות" לא אוששה לפחות עבור הפריפריה החברתית-כלכלית (בן-שלום ונאון, 2025). יש לציין כי מחקר זה ממשיך את מחקרנו הקודם בבחינת מאפיינים דמוגרפים של נופלים במלחמה, אך משתמש במתודולוגיה שונה ובנתונים מקיפים יותר, וכך בוחן שאלת מחקר שאי אפשר היה לבחון תחת המתודולוגיה הקודמת, כפי שיפורט בהמשך. ייתכן שאופי זה של דיון חסר תשתית אמפירית נובע מאופן מסגור השיח על השתתפות הציונות הדתית בצה"ל, המאופיין בחוגים מסוימים מתחילת שנות ה-90 בהכללת תופעות מסוימות כמאפיינות את הציבור הציוני-דתי (כהן, 2009). במסגרת הכללות אלה מתאפיין הציבור הדתי-לאומי בקיצוניות משיחית, ומהאקטיביזם הפוליטי הנגזר ממנו. התבססותה של תפיסה זו בקרב חוגים מסוימים, ובדגש על חלק מהתקשורת והאקדמיה, עשויה להסביר מדוע משקלה ההולך וגובר של הציונות הדתית ביחידות הלוחמות ובפיקוד בצה"ל מעוררת תשומת לב ציבורית, וחששות שמעצבות את השיח הציבורי.

אפשר לחלק סכמטית את הדיון על המעורבות של הציונות הדתית בצה"ל לשלוש תזות עיקריות: הראשונה היא תזת "ההדתה", שמסבירה את מעורבות הציונות הדתית בצה"ל כתהליך של השתלטות תאוקרטית על צה"ל. השנייה היא תזת "האופוזיציה השמרנית", שמסבירה את מעורבות הציונות הדתית בצה"ל כחלק מתהליך רחב יותר של מאבק בין תפיסות שמרניות בצה"ל, בעיקר בקרב הפיקוד הזוטר, ובין ערכים פוסט מודרניסטיים שקנו שליטה בקרב הפיקוד הבכיר. השלישית היא תזת "הנוסעים ברכבת", שתופסת את המעורבות הדתית-לאומית בצה"ל כרצון להשתלבות בנשיאה בנטל כשאר אזרחי המדינה.

"הדתה", "אופוזיציה שמרנית" או "נוסעים ברכבת"?

תזת ההדתה מתארת כאמור תהליך השתלטות דתית העובר על צה"ל בשל הגידול בנוכחות של הציונות הדתית ביחידות הלוחמות ובפיקוד (דרורי, 2012; לוי, 2015; 2018). שיח זה אינו עוצר בהבעת דאגה ממגמות של השפעה תרבותית, כפי שמרמז הביטוי "הדתה", אלא מתאר מגמות של השפעה פוליטית, אידיאולוגית, אתית ואף מבצעית. לדוגמה יגיל לוי אינו מסתפק בניתוח מגמות הגידול וההתבססות של בני

הציונות הדתית ביחידות הלוחמות ובפיקוד בצה"ל, אלא מוסיף ומנתח גידול זה כחלק מתהליך של תאוקרטיזציה של צה"ל (לוי, 2015; 2018). תהליך זה לפי לוי כולל התערבות גוברת של רבנים בהתנהלותו של הצבא, שבאה לידי ביטוי בשלושה תחומים – השפעה על אופן השלטת החוק על יהודים ביהודה ושומרון, עיצוב מחודש של האתיקה הצבאית, והתפשטות תפקודית של הרבנות הצבאית. סיבה אפשרית לשיח זה, התופס את נוכחותם של בני הציונות הדתית בצה"ל כאיום, נובע בין היתר מהבנת הגבולות בין הצבא למגזר האזרחי כבעלי חדירות דו־צדדית, המקשה על שמירת הצבא בתור א־פוליטי (ליסק, 1999; Peri, 1983). הבנה זו מדגישה תופעות של מעורבות הצבא בהכרעות פוליטיות־ביטחוניות מזה, ושל קשרים בין מפלגות לאנשי צבא מזה, בין היתר כחלק מהשותפות בין האליטות הצבאית והאזרחית.

תזת "האופוזיציה השמרנית" לעומת זאת מתארת את בני הציונות הדתית בצה"ל כאופוזיציה לצבא פוסט־מודרני, כחלק מתהליך של התנגדות של ציבור שמרני למה שנתפס כהשתרשות של תפיסות פוסט־מודרניסטיות במסד הביטחוני (לבל ולוביש-עומר, 2012; דרורי, 2012). על פי גישה זו, הנוכחות המשמעותית של בני הציונות הדתית בצה"ל של העשורים האחרונים, שהפך להיות צבא פוסט־מודרני כדי לשמר את תמיכתו ומעורבותו של האליטות, היא איום על הערכים הפוסט־מודרניים בצבא. ערכים אלה הביאו את הצבא להעדיף הפעלת כוח באופן "פוסט־הרואי" באמצעות הכוח אווירי או יחידות מיוחדות, על פני שימוש בצבא היבשה. זאת כדי להימנע מנפגעים כמעט בכל מחיר, ולקדם שיח של ניהול סכסוכים על פני שיח של הכרעה וניצחון (Ben-Shalom et al., 2024). יש להפריד בתוך הצבא בין שכבת הפיקוד הבכיר, המזוהה עם השיח הליברלי הפוסט־מודרניסטי, ובין שכבת הפיקוד הבינוני והזוטרה המשתייכת ברובה לשיח האתנו־רפובליקני, ובה בולטים בני הציונות הדתית (ליבוביץ, 2010).

הבנה זו מסבירה את השיח אודות ההדתה והתאוקרטיזציה, כביכול, כחשש הן מהשתנות דמותו של הצבא בחזרה לערכיו הקודמים, הן מהתייתרות האליטות הישנות עבור הצבא, עם כניסתה של הציונות הדתית לנעליהן. על פי גישה זו, המעורבות הדתית־לאומית בצה"ל איננה תופעה דתית אלא אולטרה־שמרנית להשבת המצב בצה"ל מפוסט־מודרניזם לריאליזם אסטרטגי, המאופיין בדרישה ובשאיפה להתרעה, הרתעה והכרעה. המלחמה בעזה יצרה סיטואציה שבה הצבא היה חייב לחזור למסלול הריאליזם האסטרטגי, דבר שניתן לראות בחזרה לפעילות להעתקת הלחימה לשטחי האויב, בהשתלטות ובשליטה קרקעית, בנכונות להקרבה ובחתימה לניצחון מוחלט וברור. במצב זה, הציונות הדתית מצטרפת למגזרים

אחרים מהפריפריה הרעיונית ומובילה, כאוונגרד שמרני בצבא, את האופוזיציה לגישות הפוסט־מודרניסטיות.

תזת ה"נוסעים ברכבת" מסבירה את מעורבותם של בני הציונות הדתית בצה"ל, כרצון להשתלבות ככל יתר אזרחי המדינה במנגנון מרכזי ולהתקדמות מעמדית וחומרית בה. כלומר לא מעורבות שתכליתה הובלה דתית כפי שניסו להוביל גוש אמונים ("נהג הקטר") או מעורבות שולית כפי שהייתה הציונות הדתית עד מלחמת ששת הימים ("משגיח הכשרות בקרון המסעדה"), אלא נשיאה בנטל הביטחוני לצד שאר המגזרים (רוסמן-סטולמן, 2019).

תזת זאת אלה קשות לתרגום לבחינה אמפירית, בדרך כלל מכיוון שצה"ל אינו שש לשתף פעולה עם ראייה ביקורתית כזו (נאון ובן-שלום, 2025). מתוך כך, יש צורך מהותי לקיים מחקר אמפירי מקיף וקפדני אודות ההיקף האמיתי של מעורבותה של הציונות הדתית במערך הלוחם של צה"ל, לפני שייצאו קביעות החלטיות בנוגע להשפעה של מעורבות זו. במסגרת סוג כזה של מחקר, ניתוח של מאפייני הנוכחות של בני הציונות הדתית בצה"ל, ובעיקר ביחידות הלוחמות, עשוי לגלות האם יש תהליך של הדתה באמצעות חדירה אידיאולוגית של בני הציונות הדתית לצה"ל במטרה לשנות את אופיו, או לחילופין אם יש השתלבות של הציונות הדתית בצה"ל ללא מאפיינים אידיאולוגים חזקים. ראיות התומכות בתהליך הדתה עשויות להיות מונוליתיות דמוגרפית ואידיאולוגית של המעורבות הדתית־לאומית כמו ריכוז בהתנחלויות, ריכוז ביישובים דתיים וריכוז בדרגות גבוהות. לעומת זאת ראיות התומכות בהשתלבות עשויות להיות אפיון דמוגרפי רחב יותר של המעורבות הדתית־לאומית.

המחקר הנוכחי

מחקר זה בוחן את רמת הנשיאה בנטל הסיכון הביטחוני של המגזר הדתי־לאומי בצה"ל במהלך מלחמת "חרבות ברזל", וכן את המאפיינים הדמוגרפיים של מעורבותו במערך הלוחם בצה"ל. בחינה זו התבצעה ביחס לרמת הנשיאה בנטל הסיכון הביטחוני והמאפיינים הדמוגרפיים של מגזרים אחרים, וביחס למשקלו של המגזר הדתי־לאומי בכלל האוכלוסייה בישראל. כדי למדוד את ההשתתפות בנטל הביטחוני של המגזרים השונים, נעשה עד כה שימוש בעיקר בנתוני גיוס ליחידות קרביות כפי שסיפק צה"ל, ואינם מעידים בהכרח על ההשתתפות בלחימה עצמה.

כמו כן, המחקר שנערך התבסס על דיווחים אודות נופלים, שאותם כוחות הביטחון משחררים לידיעת הציבור (נאון ובן שלום, 2025). עם זאת, קשה לקבל מידע מפורט יותר על נפגעים כמו על דרגות פציעה או נסיבות הפגיעה. כמו כן, צה"ל אינו מתיר לעיון הציבור נתונים בסיסיים כמו סיווג נופלים לפי דרגה או סוג היחידה, וכן סיווג של תפקידים בתוך יחידות ועוד.

מלחמת "חרבות ברזל" כוללת מאפיינים בתחום מערך המילואים והנפגעים שלא היינו עדים להם ממלחמת יום הכיפורים. זאת בשל אופן פריצת המלחמה, ההשתתפות הרחבה של מערך המילואים בה וקיומו של תמרון קרקעי רחב נוסף על שאר המאמצים. מאפיינים אלה באים לידי ביטוי בכמות גדולה של נופלים, אשר בניגוד לפצועים המידע לגביהם נגיש לציבור. אמנם, התייחסות לנתוני הרוגים מהווה קיצוץ תחום משמעותי, שהרי רוב הנפגעים הם פצועים, אבל במקרה של מלחמת "חרבות ברזל", למרבה הכאב, מספרי הנופלים גבוהים. זאת במיוחד לעומת פעילות אימונים, מבצעים בבט"ש ואף לעומת מלחמות לבנון הראשונה והשנייה. מספר הנופלים הגבוה ופריסת הנפגעים על פני מגוון היחידות המתמרנות הן בסדיר הן במילואים, מאפשרים עקיפה של פערים בין יחידות בתחומי רמה מקצועית ותרבות ארגונית, וכן סוגיות של "מזל" בשדה הקרב. זאת בשל גודלו המצער של המדגם המאפשר הסקה עבור אוכלוסייה, כאשר הפערים מתאזנים ככל שהמדגם גדל.

במחקר קודם שערכנו (נאון ובן שלום, 2025) נמצא אחוז נופלים מישובים דתיים בשיעור של 15.6% מכלל הנופלים. זהו אמנם אחוז גבוה מאחוז הדתיים באוכלוסייה, אך לא מעבר למעורבותה של ההתיישבות העובדת למשל. עם זאת, מחקר זה בדק את הישובים שבהם התגוררו הנופלים, ועל כן לא מדד את הנופלים הדתיים שמתגוררים ביישובים מעורבים או חילוניים. במחקר הנוכחי בדקנו אינדיווידואלית את זהותם הדתית של הנופלים, וכך ביקשנו לבחון את ממצאי המחקר הקודם מול נתונים מדויקים ופרטניים יותר.

כפי שצינו כבר בעבר (נאון ובן שלום, 2025), נתוני הנופלים מסייעים לעקוף את הבעיות של נתוני גיוס שפורטו לעיל, ומאפשרים לנו למדוד השתתפות במאמץ לחימה בצורה טובה יותר. ראשית, נתוני הנופלים מפורסמים לציבור הרחב באתר צה"ל. שנית, נתוני הנופלים חושפים בהסתברות גבוהה את הסיכון האמיתי שהנופל נחשף אליו במהלך שירותו, וכך עוקפים הן את בעיית הטיית הסיווג של יחידות על ידי צה"ל, הן את בעיית חשיפת רמת הסיכון המשתנה של יחידות ותפקידים. שלישית,

נתוני הנופלים מאפשרים מדידה שווה של המערך הסדיר ושל מערך המילואים.

שאלת המחקר הראשונה היא מה משקלה של הציונות הדתית בנשיאה בנטל הסיכון הביטחוני? בחינה כזו יכולה לסייע להסיק מסקנות בנוגע לשאלות אודות ההרכב הדתי האמיתי של הכוחות הלוחמים של צה"ל, וכך לאפשר בסיס כמותי עובדתי לדיונים אודות השפעתה של הציונות הדתית על צה"ל בסוגיות השונות. שאלת המחקר השנייה נוגעת במאפיינים החברתיים-כלכליים של הנופלים הדתיים, ובוחנת האם ההתפלגות של נופלים דתיים מבחינת מצב חברתי-כלכלי דומה להתפלגות של נופלים שאינם דתיים?

כדי לענות על השאלות בחנו שתי השערות מחקר:

1. יש ייצוג יתר של האוכלוסייה הדתית בנשיאה בנטל הסיכון הביטחוני, ולכן שיעורם של נופלים דתיים במלחמת "חרבות ברזל" יהיה גבוה ביותר מפי שניים משיעורם של הדתיים באוכלוסייה הכללית. כמה מחקרים, לדוגמה זאב דרורי (דרורי, 2012) יגיל לוי (לוי, 2005) ואף במחקר הקודם שערנו (נאון ובן-שלום, 2025), מצאו שיעור דתיים גבוהה יחסית ביחידות לוחמות בצה"ל. הממצאים של דרורי (2012) ולוי (2005) הצביעו על שיעור גבוהה ברמה של פי שניים ויותר, ולכן אנו מתייחסים לשיעור של פי שניים מהשיעור באוכלוסייה כייצוג יתר.
2. התפלגות המיצב הכלכלי-חברתי של נופלים במלחמה הוא גבוה יחסית לאוכלוסייה הכללית, ולכן המיצב החברתי-כלכלי של נופלים דתיים גבוה יחסית לזה של שאר האוכלוסייה. השערה זו מבוססת על המחקר שערנו אודות חתך הישובים של נופלים במלחמה (נאון ובן-שלום, 2025).

כמו כן, ערכנו מספר מדידות של מאפיינים דמוגרפיים וכן של מאפייני השירות של נופלים דתיים, כדי לקיים דיון באופן מעורבותם במערך הלוחם. תחת תזת ההדחה נצפה לממצאים שיעידו על מונוליתיות דמוגרפית ואידיאולוגית של הנופלים הדתיים, בדגש על ריכוזם בישובים דתיים בעלי אידיאולוגיה דתית-לאומית חזקה, למשל ביישובים דתיים ביהודה ושומרון. כמו כן תחת תזה זו נצפה למצוא ייצוג יתר בדרגות מעל רס"ן, בשירות קבע וביחידות מיוחדות. תחת תזת האופוזיציה השמרנית נצפה לממצאים שיעידו על אפיון דמוגרפי רחב מבחינת סוגי היישובים ומידת הדתיות שלהם, וכן ריכוז של נופלים דתיים בקרב נופלי המילואים, בקרב יחידות חי"ר, שריון והנדסה, ובדרגות עד רס"ן. תחת תזת הנוסעים ברכבת נצפה לממצאים שיעידו על אפיון דמוגרפי שווה יחסית לאוכלוסיה הכללית בכל המרכיבים.

שיטה

בסיס המידע

המחקר בחן נתונים של 915 חיילים שנפלו מפרוץ המלחמה (7 באוקטובר 2023) ועד 28 באוקטובר 2025, שהוא תאריך הנפילה האחרון שהוכנס למחקר. המחקר בחן חיילים שנפלו בכל גזרות הלחימה, הן בסדיר הן במילואים. לא הוכנסו לניתוח חיילים שנהרגו ב-7 באוקטובר שלא במהלך ביצוע תפקיד צבאי, כמו חיילים סדירים תושבי העוטף שנהרגו שלא במהלך לחימה ולא בבסיס צבאי, וחיילים בסדיר שהיוו במסיבת הנובה. כמו כן, לא הכנסנו את חברי כיתות כוננות שנהרגו ביישוביהם, חיילים שנהרגו בפיגועים בעורף ללא קשר לאחת החזיתות, וכן כאלה שנהרגו בתאונות אזרחיות. לאחר סינון זה נותרו בבסיס המידע נתונים של 851 נופלים. הנתונים במחקר נאספו מאתר צה"ל וקודדו על ידי צוות המחקר לאחר שנאסף מידע משלים ממקורות נוספים, שכלל תאריך נפילה, דרגה, ישוב בו רשום הנופל, סוג שירות (מילואים, סדיר, קבע), יחידה, חזית לחימה, גיל ומגדר. בסיס ההשוואה הדמוגרפי התבסס על סקר הלמ"ס מ-2022 של אוכלוסיית ישראל מגיל 20 לפי מידת דתיות ולפי תכונות נבחרות.¹ מתוך סקר זה לקחנו נתונים של בני 20–64 בחלוקה ליהודים דתיים, יהודים לא דתיים (חילוניים ומסורתיים) ואחרים. אמנם ניתוח זה משאיר מחוצה לו את גילאי 18–20, שהם חלק הארי של הצבא הסדיר, אולם החלטנו להתבסס על נתונים אלה משתי סיבות: ראשית, סקרי הלמ"ס בנוגע למידת דתיות מתקיימים רק עבור גילאי 20 ומעלה, והקריטריון של מידת דתיות קריטי עבור מחקר זה. שנית, מכיוון שההחסרה של בני גילאים אלה מתקיימת על כל המגזרים, אנו מעריכים כי מבחינת היחסים בין המגזרים אין הטיה משמעותית.

סוגיה נוספת מבחינת ניתוח הנתונים היא מיקומם של נופלים מסורתיים בקבוצת הלא־דתיים. החלטה זו נובעת משתי סיבות: ראשית, זיהוי נופל כמסורתי היא משימה מורכבת הרבה יותר מזיהוי כדתי או חילוני, שכן זהות זו כוללת מאפיינים פחות ויזואליים (כמו הקפדה מסוימת על כשרות וביקורים לא סדורים בבית כנסת אצל מסורתיים, לעומת כיפה או חינוך על תיכונות דתי עבור דתיים). שנית, מחקר זה עוסק בדתיים לאומיים (הכוללים גם חרדים־לאומיים), ולכן נכון להעמידם מול קבוצת "השאר" הכוללת גם חילונים ומסורתיים.

1- ShnatonPublicAttitudesandPerceptions/st28_06x.pdf
https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2023/28.ShnatonPublicAttitudesandPerceptions/st28_06x.pdf

סיווג וקידוד

הנופלים סווגו לפי אפיון אמונה דתית בהתאם למידע שנאסף ברשת על ידי צוות המחקר, כמו כתבות בתקשורת; דפי הנצחה; ראיונות עם המשפחות; תמונות של הנופל ומשפחתו; מידע על מוסדות חינוך שלמד בהם; מידע בנוגע לאורח חייו ועוד. סיווג זה חילק את הנופלים היהודים ללא דתיים (חילוניים ומסורתיים) או דתיים. כדי לסווג נופל בתור דתי נדרש איתור סממן (למשל חבישת כיפה), חינוך (בית ספר, ישיבה וכדומה), או גורמים אחרים כגון שימוש בשפה דתית מובהקת, אורח חיים דתי וכדומה. מכיוון שרמת דתיות היא ספקטרום שקשה לקבוע היכן למקם בו את נקודת המעבר בין חילוניות לדתיות, היו שישה נופלים שחרף מאפיינים דתיים מסוימים שלהם ושל משפחתם, נראה שרמת דתיותם אינה ברורה מספיק כדי לסווגם כדתיים, והם סווגו בנפרד. יש לציין כי נמנענו מסיווג נופלים כמסורתיים, ונופלים בעלי מאפיינים מסורתיים אך ללא מאפיינים דתיים סווגו כלא דתיים. אנו מודעים לבעייתיות של מהלך זה, ולחשיבות שיש לביצוע בהמשך של ניתוח ממוקד של הנופלים החילוניים שבו ינותחו מאפייני הנופלים גם תחת הגדרת־משנה של מסורתיים.

קבוצה אחרת הם חוזרים בשאלה. סוג זה בעייתי במיוחד שכן מדובר בנופלים שחינוכם יונק מאורח חיים ומערכים דתיים, אולם כיום אינם מקיימים אורח חיים כזה. נופלים אלה סווגו גם הם כלא דתיים. לעומת זאת נופלים שצוות המחקר זיהה שמשפחתם דתית, ואילו הם עצמם לא הגדירו עצמם כיוצאים בשאלה על אף שהיום הסממנים הדתיים שלהם חלשים (למשל אינם חובשי כיפה) - הוגדרו כדתיים.

לאחר שסיווגנו את הנופלים בהתאם לאפיון דתי, ערכנו בדיקה מדגמית של 100 רשומות נופלים על ידי ארבעה בודקים שונים, ואחוז הנופלים שנמצא בו נתון שדרש תיקון, היה 3%.

הישובים בהם רשומים הנופלים על פי נתוני צה"ל, כפי שנאספו מאתר צה"ל, סווגו בהתאם לפרמטרים הבאים:

1. אשכול חברתי־כלכלי לפי הגדרת הלמ"ס, לפי אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית־כלכלית של האוכלוסייה נכון ל־2021.
2. סוג ישוב - עיר, מועצה מקומית, מושב, קיבוץ, ישוב קהילתי, כפר (במקרים של ישוב כפרי שאינו יהודי), והתנחלות (במקרים של ישוב קהילתי במחוז

יהודה ושומרון). יש לציין שהיו שני נופלים מחוות בודדים שסווגו בנפרד.

3. צביון הישוב - חילוני, דתי, חרדי, בדואי, דרוזי ומעורב. כמו כן נופל אחד מהישוב שפרעם סווג כערבי. קביעת הצביון בוצעה באמצעות הגדרת הישוב הפורמלית לפי שיוכו לתנועה כלשהי (למשל קיבוץ דתי), ובמקרים שבהם ההגדרה אינה חד־משמעית, באמצעות בחינת פרמטרים כמו מוסדות חינוך והצבעה לכנסת. ביישובים שגם בחינה כזו לא הביעה להחלטה חד־משמעית על ידי צוות המחקר - הוגדר הישוב כמערב.

4. מחוז במשרד הפנים - צפון, חיפה, מרכז, תל אביב, ירושלים דרום ויהודה ושומרון.

ממצאים

שיעור הנופלים הדתיים עומד על 34% מכלל הנופלים, ו־35% מכלל הנופלים היהודיים - כמעט פי ארבעה מחלקם באוכלוסייה הכללית, ופי 2.57 מחלקם באוכלוסייה החייבת בגיוס. לשם השוואה, אחוז הנופלים הלא דתיים דומה לאחוז שלהם באוכלוסייה וכך גם הדרוזים, שהם 1.8% מאוכלוסיית בני 20–64, ו־1.65% מהנופלים במלחמה. שיעור הנופלים הלא דתיים עומד על 63% מכלל הנופלים ו־65% מכלל הנופלים היהודים (ראה טבלה 1).

טבלה מס' 1: מספר נופלים לפי סוג דתיות

אחוז מכלל האוכלוסייה החייבת בגיוס בגילאי 20-64	אחוז מכלל האוכלוסייה בגילאי 20-64	אחוז מכלל הנופלים היהודים	אחוז מכלל הנופלים	מספר נופלים	
13.2	9	35	34	257	דתי
86.8	59	65	63	472	לא דתי
	21		3	25	אחר
				754	סה"כ

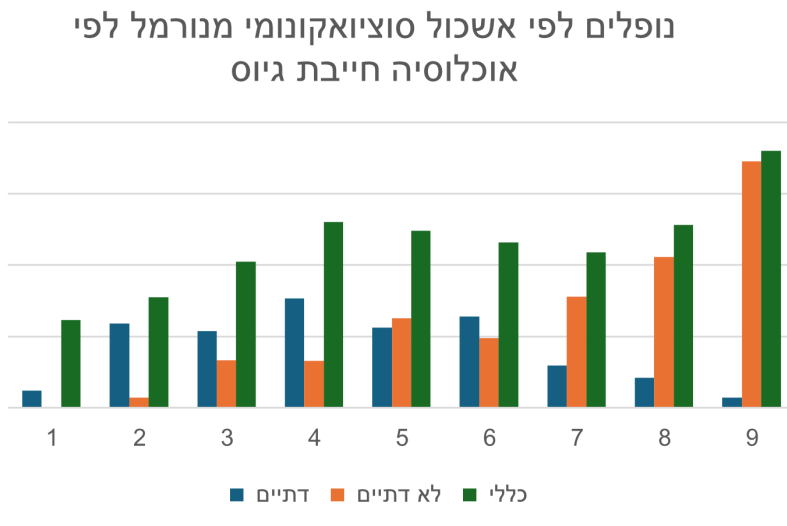
לשם בדיקת השערת המחקר השנייה בדקנו את היישובים שבהם מתגוררים הנופלים הדתיים לפי האשכול החברתי-כלכלי שלהם, לפי אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה. יש לציין שפער מרכזי הוא אחוז הדתיים באוכלוסיית כל אשכול, דבר שמגביל את היקף הניתוח. כמו כן, החסרנו מן הניתוח נופל תושב חוץ (ראה טבלה 2).

טבלה מס' 2: נופלים דתיים לפי אשכול חברתי-כלכלי

מספר נופלים	אחוז מכלל הנופלים	אחוז מכלל הנופלים היהודים	אחוז מכלל האוכלוסייה בגילאי 20-64
1	1	5	20
2	16	21	76.2
3	21	40	52.5
4	30	51	58.8
5	84	186	45.16
6	47	85	55.3
7	56	204	27.45
8	30	182	16.5
9	3	74	4.05
סה"כ	288	848	

הניתוח מצביע על ריכוז של הנופלים הדתיים באשכולות 2-7, כאשר באשכולות 2-6 שיעור הנופלים הדתיים מהווה חלק גבוה מהאחוז שלהם באוכלוסייה, וברוב המקרים מעל מחצית מכלל הנופלים. לעומת זאת באשכול 7 אחוז הנופלים הדתיים יורד לכרבע מכלל הנופלים, ובאשכולות 8 ו-9 האחוז נמוך יחסית.

הממצאים מצביעים שבקרב נופלים לא דתיים יש קשר חיובי בין קטגוריה של מצב חברתי-כלכלי של ישובים למספר הנופלים בכל קטגוריה. לעומת זאת, בקרב נופלים דתיים נמצא כי רובם מתגוררים בישובים המצויים באשכול 1-5 לעומת ישובים המצויים באשכול 6-10. ממצאים אלה אינם תומכים בהשערת המחקר השנייה. ייתכן שהם נובעים בין היתר מריכוזם של נופלים דתיים ביישובים ביהודה ושומרון ובירושלים, ובישובים דתיים המאופיינים ברמה חברתית-כלכלית נמוכה יחסית (ראה תרשים 1).

תרשים מס' 1: נופלים לפי אשכול סוציאקונומי מנורמל לפי אוכלוסיה חייבת גיוס

בהמשך בחנו כמה מאפיינים של שירותם של הנופלים הדתיים ביחס לשאר הנופלים – סוג שירות (מילואים, סדיר או קבע) ודרגותיהם. כמו כן נבחנו היחידות שבהן שירתו הנופלים הדתיים. מבחינת חלוקה לפי סוג שירות, הנופלים הדתיים הם מעל 45% מנופלי המילואים. נתון זה בולט במיוחד בעיקר כאשר משווים אותו לנתון שהנופלים הדתיים הם רק כרבע מנופלי הקבע (עדיין פי כ-2.5% שלהם באוכלוסייה,

אבל נמוך בהרבה מאחוז הנופלים במילואים). עם זאת, מספר נופלי הקבע נמוך יחסית ולכן הסקת מקנות ממצא זה היא חלשה יחסית (ראה טבלה 3).

טבלה מס' 3: נופלים לפי סוג שירות

	נופלים דתיים	נופלים לא דתיים	נופלים כללי	אחוז דתיים מכלל הנופלים	אחוז לא דתיים מכלל הנופלים
מילואים	115	135	255	45.1	52.94
סדיר	139	280	464	29.96	60.34
קבע	36	79	132	27.27	59.85
סה"כ	290	494	851		

בחלוקה לפי דרגות, אפשר לראות שהנופלים הדתיים הם באחוזים גבוהים בדרגות הקצונה הזוטרות סגן וסרן (42.9%), וכן בדרגות הנגדים הזוטרים רס"ל, רס"ר ורס"מ (40.72%), שהם הדרג הלוחם במילואים, אם כי אינם רוב של הנופלים בדרגות אלה. מרבית הנגדים שנפלו היו חיילי מילואים - 195 מתוך 236 הנגדים שנפלו (השאר הם 27 חיילי קבע ו-14 חיילי סדיר בדרגת סמ"ר שהועלו לאחר מותם לדרגת רס"ל), ו-84 מתוך 93 הנגדים הדתיים שנפלו (השאר 9 חיילי קבע). הנופלים הדתיים בין החוגרים בדרגות סמל וסמ"ר מהווים אף הם אחוז גבוה יחסית מכלל הנופלים בדרגות אלה (ראה טבלה 4), אם כי פחות מהאחוז שלהם בין הנגדים והקצינים הזוטרים (29.87%).

טבלה מס' 4: נופלים לפי דרגות

	דתיים	לא דתיים	כללי	אחוז דתיים
אל"מ	2	3	6	33.33
סא"ל	1	7	10	10
רס"ן	23	45	71	32.39
סרן	44	52	98	44.9
סגן	7	14	21	33.33
נגדים בכירים (רנ"ג ורס"ב)	3	8	15	20
נגדים זוטרים (רס"ל עד רס"מ)	90	123	221	40.72
סמ"ר	76	172	255	29.8
סמל	42	92	140	30
רב"ט	2	11	13	15.38
סה"כ	290	527	850	

בחלוקת נופלים לפי יחידות לקחנו את סוגי היחידות העיקריים מבחינת כמויות הנופלים. הגנת הגבולות כוללת את יחידות התצפיות וההגמ"ר שספגו מספר גדול של נופלים בעיקר ב-7 באוקטובר, יחידות ההנדסה, השריון והח"ר נשאו בעיקר הנטל החל משלב התמרון קרקעי, ובקטגוריית המיוחדים כללנו את סיירת מטכ"ל, שלדג, הקומנדו הימי ויחידת החילוץ של חיל האוויר (חטיבת הקומנדו נכללה תחת קטגוריית ח"ר). יחידות נוספות ספגו אף הן נופלים, אך במספרים קטנים יותר, ולכן ניתוח הנופלים בהן איננו אינפורמטיבי לניתוח דמוגרפי, ובהן מפקדות מרחביות, חיל הים, נ"מ, מתפ"ש, פקע"ר, תותחנים ואגפי מטכ"ל (ראה טבלה 5).

טבלה מס' 5: נופלים דתיים לפי יחידות

אחוז דתיים	נופלים כללי	נופלים לא דתיים	נופלים דתיים	
11.11	36	25	4	הגנת הגבולות
35.53	76	45	27	הנדסה
37.17	538	322	200	חי"ר
36.75	117	72	43	שריון
17.39	23	19	4	מיוחדים

ביחידות ההנדסה, השריון והחי"ר שכאמור נשאו בעיקר נטל הלחימה החל משלב התמרון הקרקעי, נמצאים הנופלים הדתיים בשיעור גבוה. לעומת זאת, ביחידות המיוחדות ובחיל הגנת הגבולות הם נמצאים באחוזים נמוכים יחסית. את האחוז הנמוך של נופלים דתיים בחיל הגנת הגבולות אפשר להסביר את הנתונים במספר הגבוה של נשים (17 מתוך 36) שנפלו בחיל זה במהלך המלחמה ובעיקר ב-7 באוקטובר, וכן את היות מרבית נופלי חיל הגנת הגבולות חיילים בסדיר. נוסף על כך, נתון זה מצביע על מעורבות נמוכה של חיילים דתיים בחיל הגנת הגבולות, ייתכן בשל העדפתם להתגייס ליחידות מתמרנות וייתכן שגם בשל הימנעות מהתגייסות ליחידות מעורבות מגדרית.

האחוז הנמוך של נופלים דתיים ביחידות המיוחדות קשה יותר להסבר, בעיקר מול רמת ההתנדבותיות הגבוהה בקרב הציבור הציוני-דתי. הסבר אפשרי הוא הטיות מיון בקבלה ליחידות אלה, שגורמים לבעלי קשרי חברות ומשפחה, ואף מאפיינים פוליטיים מסוימים, להתקבל אליהן על חשבון בעלי יכולות קונקרטיות, אולם בחינה של הטיות מיון כאלה היא מעבר למגבלות מחקר זה. נתון זה עולה בקנה אחד עם הניתוח של עפרה בן ישי ורינת משה, שרואות בחיל האוויר והיחידות המיוחדות מערכים בעלי מאפיינים סוציולוגיים של האליטות הישנות (בן ישי ומשה, 2024). כמו כן, מספר הנופלים מיחידות מיוחדות במלחמה נמוך משמעותית ממספר הנופלים ביחידות המתמרנות, והוא גבולי לצורך הסקת מסקנות דמוגרפיות.

מאפיינים דמוגרפיים נוספים

בהמשך בחנו מאפיינים דמוגרפיים של הנופלים הדתיים, כולל צביון הישוב שבו גרו, האפיון הדתי שלו ומחוז משרד הפנים שבו הוא נמצא. חילקנו את הנופלים בהתאם לסוג מקום המגורים. בניתוח זה לא נכנסו 5 נופלים מכפרים, ועוד נופל שהוא תושב חוץ. כמו כן במניין האוכלוסייה בגילאי 20–64 הוחסרו תושבי הכפרים (ראה טבלה 6). אין בידינו נתונים על אחוז הדתיים בכל סוג ישוב - דבר שמגביל את הניתוח.

טבלה מס' 6: נופלים דתיים לפי סוג ישוב

אחוז נופלים דתיים ביחס לכלל הנופלים	אחוז נופלים דתיים ביחס לכלל הנופלים הדתיים	נופלים כללי	נופלים דתיים	
70.21	34.14	141	99	ישוב קהילתי
25.81	8.28	93	24	מועצה מקומית
27.67	45.52	477	132	עיר
28.05	7.93	82	23	מושב
23.08	4.14	52	12	קיבוץ
		851	290	סה"כ

ישובים קהילתיים ככלל לקחו חלק מהותי במספר הנופלים, בוודאי ביחס לאוכלוסייתם. עם זאת, ניתוח הנתונים מראה אחוז גבוה במיוחד של נופלים דתיים, כ-70% מכלל הנופלים מיישובים קהילתיים. אפשר להסביר זאת לפי המספר הגדול של נופלים דתיים מהתנחלויות ביהודה ושומרון, שרובן יישובים קהילתיים. בה בעת, כדי לתקף ממצא זה נדרש ניתוח של אחוז הדתיים המתגוררים ביישובים קהילתיים מתוך כלל הדתיים, לעומת אחוז אלו שאינם דתיים המתגוררים ביישובים קהילתיים. נתון מעניין נוסף הוא האחוז הגבוה יחסית בקרב ההתיישבות העובדת, זאת לנוכח האחוז הנמוך של מושבים וקיבוצים דתיים. מבחינת חלוקת לפי צביון ישוב, סיווגנו את ישובי הנופלים הדתיים לפי יישובים דתיים, חילוניים, מעורבים או חרדים (ראה טבלה 7).

טבלה מס' 7: נופלים דתיים לפי צביון ישוב

אחוז מכלל הנופלים הדתיים	מספר נופלים	
47.93	139	ישוב דתי
28.27	82	ישוב חילוני
20	58	ישוב מעורב
3.79	11	ישוב חרדי
	290	סה"כ

ניתוח זה מראה שיש כמעט שוויון בין מספר הנופלים הדתיים בישובים חילוניים ומעורבים (140 נופלים) ובין מספר הנופלים הדתיים בישובים דתיים וחרדיים (150 נופלים). נתון מעניין נוסף הוא המספר הגבוה יחסית של נופלים דתיים מיישובים חילוניים. נופלים אלה הגיעו מ־44 ישובים חילוניים שונים, כאשר אלה עם מספר הנופלים הגבוה ביותר הם חיפה ומודיעין עם חמישה נופלים, ואחריהם מעלה אדומים עם ארבעה. לעומת זאת, נופלים דתיים מיישובים מעורבים מרוכזים בתשעה ישובים, כאשר הרוב המוחלט מגיע מירושלים (37 נופלים). המשמעות היא פיזור רחב של דתיים בישובים חילוניים הנושאים בנטל הסיכון הביטחוני, לצד ריכוזם בישובים דתיים ובמספר מצומצם של ישובים מעורבים, ובהם בעיקר בירושלים. עם זאת, אין בידינו נתונים בנוגע להתפלגות הדתיים לפי צביון ישוב - דבר שמחליש את התוצאות. מבחינת חלוקה גאוגרפית של נופלים דתיים, סיווגנו אותם לפי מגוריהם במחוזות משרד הפנים. פער מרכזי בניתוח זה הוא אחוז הדתיים באוכלוסיית כל מחוז, דבר שמגביל את היקף הניתוח. גם כאן כמובן שהוחסר הנופל שהוא תושב חוץ (ראה טבלה 8).

טבלה מס' 8: נופלים דתיים לפי מחוז משרד הפנים

	נופלים דתיים	נופלים כללי	אחוז מכלל הנופלים הדתיים	אחוז נופלים דתיים ביחס לכלל הנופלים
דרום	39	134	13.45	29.1
מרכז	44	230	15.17	19.13
צפון	27	125	9.31	21.6
חיפה	15	75	5.17	20
יו"ש	107	122	36.9	87.7
ירושלים	51	92	17.59	55.43
תל אביב	7	72	2.41	9.72
סה"כ	290	850		

הריכוז הגבוה ביותר של נופלים דתיים הוא במחוז יהודה ושומרון, שבו הם רוב מוחלט של הנופלים עם כ־88%. גם במחוז ירושלים יש ריכוז גדול של נופלים דתיים - יותר ממחצית הנופלים במחוז - ואילו בתל אביב ניכר המספר הנמוך של נופלים דתיים - פחות מעשירית מכלל נופלי המחוז.

דין

בבחינת השערת המחקר הראשונה מצאנו ששיעור הנופלים הדתיים מכלל הנופלים עומד על 34%, כאשר שיעור הנופלים היהודים הלא־דתיים הוא 63% ועל כן הם הקבוצה הגדולה ביותר מבחינת אחוז הנופלים. ממצא זה מדגיש את המעורבות החריגה של בני הציונות הדתית ביחידות הלוחמות בצה"ל ואת הרמה החריגה של הנשיאה בנטל הסיכון הביטחוני שלהם לעומת מגזרים אחרים. בבחינת השערת המחקר השנייה מצאנו ריכוז נופלים דתיים באשכולות 2-7, שהם האשכולות בעלי המצב החברתי־כלכלי הנמוך והבינוני. כמו כן הממצאים מצביעים על מגמה של

ירידה באחוז הנופלים הדתיים ביחס לאוכלוסייה החייבת בגיוס ככל שהאשכול החברתי-כלכלי עולה - מגמה הפוכה מזו של הנופלים הלא דתיים ושל כלל הנופלים - מה שדחה את השערת המחקר.

ניתוחים נוספים מראים כי נופלים דתיים נושאים בכמעט מחצית מנטל הסיכון הביטחוני במילואים, בעוד משקלם בקבע ובסדיר נמוך יותר. הסבר אפשרי הוא שלוחמים דתיים מונעים על ידי אידיאולוגיה יותר מאשר על ידי שאיפות מקצועיות, ולכן משתחררים לאחר השירות הסדיר או לאחר קבע קצר אך ממשיכים להיות פעילים במילואים. בחלוקה לפי דרגות, נופלים דתיים דומיננטיים יותר בדרגות הקצונה הזוטרות, וכן בדרגות הנגדים הזוטרים והחוגרים. קשה להסיק לגבי משקלם של נופלים דתיים בדרגות הבכירות, עקב מספרים נמוכים יחסית.

ממצא נוסף הוא אחוזים גבוהים במיוחד ביחידות ההנדסה, השריון והחי"ר שנשארו בעיקר נטל הלחימה, ולעומת זאת באחוזים נמוכים יחסית ביחידות המיוחדות וביחידות שאינן מתמרנות. הממצאים מעלים כי נופלים דתיים הם רוב גדול מכלל הנופלים מיישובים קהילתיים, וכן אחוז גבוה יחסית בקרב ההתיישבות העובדת. זאת למרות האחוז הנמוך של מושבים וקיבוצים דתיים. מבחינת הצביון הדתי של הישובים, הנופלים הדתיים מתחלקים כמעט שווה בשווה בין ישובים דתיים לישובים שאינם דתיים, עם פריסה במספר רב של ישובים חילוניים. מבחינת מיקום ישובי הנופלים לפי מחוזות משרד הפנים, הריכוז הגבוה ביותר של נופלים דתיים הוא במחוז יהודה ושומרון, ואחריו מחוזות ירושלים, מרכז ודרום, ואילו במחוז תל אביב ניכר המספר הנמוך של נופלים דתיים.

נוסף על כך, ממצאי המחקר מצביעים על נשיאה חריגה של הציונות הדתית בנטל הסיכון הביטחוני, וזאת גם תחת המגבלות המתודולוגיות של אופן המדידה במחקר זה. מעורבותה של הציונות הדתית במערך הלוחם בצה"ל מערערת לדעתנו את התזה התופסת מעורבות זו במונחים של השתלטות תיאוקרטית על צה"ל. הגיוון הגאוגרפי והחברתי של הישובים שמהם הגיעו, ובעיקר פריסתם במגוון רחב של ישובים חילוניים ומעורבים, מצביע על אוכלוסייה שאיננה מתבדלת, והיא חלק מהחברה הכללית. מאפיינים אלה מצביעים לדעתנו על חברה אידיאולוגית המעורבת במערך הלוחם בצה"ל יותר לצרכי שירות הכלל מאשר לצרכים פרופסיונליים או לצורכי השתלטות תיאוקרטית או דתית, שכן צרכים כאלה היו באים לידי ביטוי בריכוז בדרגות הגבוהות ובשירות הסדיר והקבע. ממצא משמעותי נוסף שעשוי להסביר אופן המעורבות של הציונות הדתית היא הקשר השלילי בין אשכול

חברת־כלכלי למספר הנופלים הדתיים בניגוד לקשר החיובי אצל נופלים שאינם דתיים. ממצא זה מאשש חלקית את תזת "צבא הפריפריה", אם כי עבור המגזר הדתי־לאומי בלבד.

מגבלות המחקר ומחקרי המשך

אחת השאלות שיש לבחון במחקר מסוג זה היא מידת ההכללה של הנתונים – עד כמה רשימת הנופלים מייצגת את אוכלוסיית הלוחמים ועד כמה זו, בתורה, מייצגת את אוכלוסיית המדינה החייבת בגיוס. כאשר ניגשים לבחון זאת יש לזכור כי הנופלים בלחימה יכולים להיות תוצאה של גורמים אקראיים שונים, ולכן רשימה כזו לא יכולה לייצג את מבנה כוח האדם בשורות הצבא כולו. למשל בנוגע לזרועות האוויר והמודיעין. עם זאת, מספר הנופלים הוא גבוה, מתייחס למגוון רחב של פעילויות מבצעיות ולתקופת זמן משמעותית. על כן הוא מאפשר הסקת מסקנות ברמת ודאות סבירה לגבי האוכלוסייה של הלוחמים בכוחות היבשה. מגבלה נוספת שיש לגשר עליה במסגרת מחקרי המשך, היא הבעייתיות של ייצוג נופל על ידי הישוב שבו התגורר בכל הנוגע למצבו החברת־כלכלי. בעייתיות זו נוגעת בעיקר ליושבים גדולים (ערים ומועצות מקומיות), שבהם עשויים להיות הבדלים בין המאפיינים הדמוגרפיים של הנופל ושל משפחתו הגרעינית למאפיינים של הישוב. כמו כן, ייתכן שסיווג לפי ישובים אינו מדויק לחלוטין, שכן לא כל מי שרשום בישוב אכן מתגורר בו בפועל. הדבר חשוב במקרה של סטודנטים שמתגוררים בקרבת מוסד הלימודים, אך רשומים עדיין בישוב המקור שלהם. עם זאת, ישוב המקור הוא גורם משמעותי מבחינת הניתוח החברתי, לעומת ישוב מגורים זמני. לאור כל זאת נדרש לערוך ניתוח דמוגרפי ברמה מפורטת יותר, כגון רמת שכונות או אזורים סטטיסטיים, כדי לתקף את הממצאים.

מגבלה משמעותית של מחקר זה היא המדידה של כל הנופלים היהודים שאינם דתיים כקבוצה אחת. אופן מדידה זה אינו מבדיל בין חילוניים למסורתיים, וכך יוצר מגזר שהוא לכאורה הגדול ביותר במערך הלוחם, בעוד שתתי הקבוצה בו בעלי מאפיינים שונים. נדרש לערוך ניתוח של קבוצת הנופלים הלא דתיים בין חילוניים ומסורתיים, לפי הקריטריונים שבדקת הלמ"ס בסקרי האוכלוסייה לפי מידת דתיות.

מממצאי המחקר אפשר לשער את קיומם של מגננונים חברתיים ותרבותיים בציונות הדתית, שמאפשרים התמדה בביצוע שירות מילואים ומסכן חיים, וכן עמידות בפני

שחיקה גם מול אוירה ציבורית כללית שאינה מתגמלת אותם על שירותם. מנגנונים אלה ניזונים מסביבה ישובית, משפחתית, קהילתית ואידיאולוגית, וזיהויים יתרום תרומה משמעותית להבנה טובה יותר של המעורבות של הציונות הדתית בצה"ל. נדרש מחקר המשך שיבחן את ההשפעה של הסביבה הדתית-לאומית, על כלל מרכיביה הרלוונטיים, בנוגע למעורבות בני הציונות הדתית בצה"ל. נוסף על כך, הפיזור הרחב של נופלי הציונות הדתית המעורבים במערך הלוחם עשוי להצביע על העובדה שאופוזיציה זו אינה מורכבת רק מבני הציונות הדתית אלא גם ממגזרים נוספים, כגון בני הפריפריה ומסורתיים, ואילו האחוז הגבוה של הנופלים הדתיים מכלל הנופלים עשוי להצביע על היותה של הציונות הדתית אוונגרד של אופוזיציה שמרנית בצבא.

אנו רואים חשיבות רבה בהבנת תופעת המעורבות של הציונות הדתית בצה"ל, בעיקר לנוכח הממצאים בנוגע לנטל הסיכון הביטחוני החריג במלחמת "חרבות ברזל", ובשל השיח הציבורי והמחקרי אודות הטבע והכוונות של מעורבות זו. אנו תקווה שהממצאים ישמשו את הקהילה המחקרית כדי לקיים מחקר חברתי אמפירי, אמין ויציב, כבסיס לדיון מקצועי בתחומים שונים של יחסי צבא-חברה.

מקורות

ע' בן-ישי ור' משה. (2024). מודל "צבא העם" לאן? קריאת מגמת התפתחות המודל בתפיסת ההפעלה לניצחון ותר"ש "תנופה". בתוך: תנופה ותורפה: קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל, עורכים: עפרה בן-ישי, יגיל לוי ורינת משה.

נאון, ר' ובן שלום, ע'. (2025). "אל מול פני המלחמה החזקה - ניתוח דמוגרפי של נופלים במלחמת חרבות ברזל והמחקר הישראלי על המבנה החברתי של צה"ל". חוסן לאומי, פוליטיקה וחברה (התקבל לפרסום).

ר' גל וליבל ת'. (2012). בין יחסי צבא-חברה ליחסי דת-צבא: פניו השונות של תהליך ההדתה. בתוך: בין הכיפה לכומתה, עורך: ראובן גל.

דרורי, ז'. (2012). הרווח בין הכומתה לכיפה: כיצד מתמודד צה"ל עם תהליך ההדתה? בתוך: בין הכיפה לכומתה, עורך: ראובן גל.

כהן, ב'. (2012). מצווה במדים: השירות הצבאי והציבור הדתי-לאומי. עיונים

- בתקומת ישראל, כרך 22, עמ' 325-358.
- כהן, ש'. (2009). הכיפה והכומתה – דימוי ומציאות: השיח הציבורי על הציונות הדתית והשירות הציבורי. בתוך: הכיפה והכומתה. עורך: משה רחימי.
- לבל א' ולוביש-עומר ש'. (2012). "לחזור למה שהיינו": חובשי הכיפות הסרוגות בצה"ל כאופוזיציה שמרנית לצבא פוסט-מודרניסטי. בתוך: בין הכיפה לכומתה, עורך: ראובן גל.
- לוי, י'. (2005). מלחמת הפריפריות: המיפוי החברתי של הרוגי צה"ל באינתיפאדת אל-אקצא. תיאוריה וביקורת, 27, 39-69.
- לוי, י'. (2007). מצבא העם לצבא הפריפריות. כרמל.
- לוי, י'. (2015). המפקד האליון – התאוקרטיזציה של הצבא בישראל. עם עובד.
- לוי, י'. (2018). התאוקרטיזציה של הצבא ומחולליה. המרחב הציבורי, חורף- 2018-2017, גיליון 1, עמ' 169-196.
- לוי, י'. (2022). משבר הלגיטימציה של מודל גיוס החובה. עדכן אסטרטגי. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- ליבוביץ, א' (2010), "תהליך מדיני כצורך קיומי: השיח הליברלי בישראל, רשתות הביטחון וההתמודדות עם תפיסת האיום הקיומי". פוליטיקה 20, עמ' 97-122.
- ליסק, מ'. "האתוס הביטחוני והמיתוס של ישראל כחברה מיליטריסטית", בתוך: סטיוארט כהן א' (עורך אורח), אבי שגיא, ידידיה שטרן (עורכים) (2001), תרבות דמוקרטית, כרך 4-5, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן והמכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 193.
- מלחי, א'. (2021). בקיעים בקונצנזוס - אתגרי "צבא העם" ומודל הגיוס לצה"ל במציאות חברתית משתנה. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- סמוחה, ס'. (1999). תמורות בחברה הישראלית - לאחר יובל שנים. אלפיים, 17, 239-261.
- פלד, י', ושפיר, ג' (2005). מיהו ישראלי - הדינמיקה של אזרחות מורכבת. הוצאת אוניברסיטת תל אביב.

קימרלינג, ב'. (2004). מהגרים, מתיישבים, ילידים. עם עובד.

רוסמן-סטולמן, א'. (2022) "צבא בונה עם? שירות צבאי כמשפיע על תפיסות חברתיות בישראל: השסע הדתי-חילוני כמקרה בוחן". חברה, צבא וביטחון לאומי, 3, 28-8.

רוסמן-סטולמן, א'. (2019) "מקומה של הציונות הדתית בצה"ל: מבט מבפנים", בתוך: ממשגיח הכשרות לנהג הקטר? הציונות הדתית והחברה הישראלית, עורך: יאיר שלג. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 215-238.

Ben-Shalom, U., Moelker, R., Stern, N., & Ben-Ari, E. (Eds.). (2024). *Military Heroism in a Post-Heroic Era*. Springer.

Cohen, S. (1997) *The Scroll or the Sword? Dilemmas of Religion and Military Service in Israel*/ Harward Academy Press, pp. 78-85.

Luckham A.R. (1977) "A Comparative Typology of Civil-Military Relations", *Government and Opposition*, winter 1977, pp. 5-35.

Peri, Y., *Between Battles and Ballots: Israeli Military in Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, pp. 172-174.

Rickover, I., Ben Ishai, O., & Keissar-Sugarman, A. (2021). Hi-tech-oriented national service: The free choice of religious women recruits and the de-monopolization of the Israeli military. *Religions*, 12(11), 921.